

Mehlika Üstündağ

Dr., İstanbul/Türkiye
Doctor, İstanbul/Turkiye

eposta: mehlikaustundag2004@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7500-686X>

Atıf/Citation: Üstündağ, Mehlika. 2025. İlhanlılardan Timurlular Dönemine Kadar Hürmüz Melikliği (Siyasî ve İktisadi Hayat). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/46, 328-350.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1733430>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	02.07.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	10.10.2025
Yayın Tarihi/Published:	15.12.2025

İLHANLILARDAN TİMURLULAR DÖNEMİNE KADAR HÜRMÜZ MELİKLİĞİ (SİYASÎ VE İKTİSADİ HAYAT)

Öz

İslâm kaynaklarında Halîcû'l-Fars, Bahrû'l-Fars olarak ifade edilen Fars Körfezi, Hint ve Arap dünyası arasında süren deniz yolculuklarında önemli bir bölge olmuştur. Tarih boyunca bu körfez üzerindeki bazı yerleşimler ticarî, siyasî ya da ekonomik açıdan diğer yerlere göre daha fazla öne çıkmıştır. Sâsânîler döneminden V/XI. yüzyıla kadar körfez üzerindeki Sîrâf şehri uluslararası ticarete önemli bir liman olmuştur. Sonraki yüzyılda (VI/XII.) ise Kîş (Kays) Adası Sîrâf'ın yerini almaya başlamıştır. VII/XIII. yüzyıldan itibaren de Hürmüz Boğazı'nın kuzeyindeki Hürmüz Adası ticarete ana liman haline gelmiştir. Hürmüz'ün ana liman olarak öne çıkmasında, diğer yerleşimlerde görülen kuraklık, yangın, deprem gibi doğal felaketlerin etkisi kadar, Hürmüz adasındaki meliklerin yürüttüğü başarılı politikaların da etkisi olmuştur. Hürmüz melikleri bölge üzerinde güvenliği sağlayarak, bağlı bulundukları yöneticilerle iyi ilişkiler tesis ederek, körfez üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Hürmüz Adasındaki melikler ticarî açıdan bağımsız hareket etseler de siyasî arenada tam anlamıyla bağımsız olamamışlardır. Onlar tarih boyunca İlhanlılar, İncûlular, Muzafferîler, Timurlular gibi hanedanların vasalları olarak hareket etmişlerdir. Bağlı bulundukları hânedan hükümdarlarına haraç ödeyerek ve onlarla dostane ilişkiler yürüterek siyasî istikballerini sürdürmüşlerdir. Çalışmamızda Hürmüz melikliğinin merkezinin değişimine neden olan faktörler ile değişimin ardından yaşanan siyasî ve ticarî sonuçlar ele alınacaktır. Ayrıca Hürmüz meliklerinin, bölge siyasetindeki gücü ve yeri üzerinde durmayı amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Fars Körfezi, Cerûn, Hürmüz, Hürmüz Melikleri.

THE EMIRATE OF HORMUZ FROM THE ILHANIDS TO THE TIMURIDS PERIOD (POLITICAL AND ECONOMIC LIFE)

Abstract

In Islamic sources, the Persian Gulf, referred to as Halîcû'l-Fars and Bahrû'l-Fars, has been an important region in commercial and political sea voyages between the Indian and Arab worlds. Throughout history, some settlements on this gulf have been more prominent than other places in terms of trade, politics or economy. From the Sassanid period to the V/XI. century, the city of Sîrâf on the gulf was an important port in international trade. In the following century (VI/XII.), the island of Kîş (Qays) began to replace Sîrâf. From the VII/XIII. century onwards, the island of Hormuz, north of the strait of Hormuz, became the main port in trade. The emergence of Hormuz as a main port was influenced not only by the effects of natural disasters such as drought, fire and earthquakes seen in other settlements but also by the successful policies carried out by the kings on the island of Hormuz. The kings of Hormuz gained authority over the gulf by ensuring security in the region and establishing good relations with the rulers they were affiliated with. Although the kings on the island of Hormuz acted independently in terms of trade, they could not be completely independent in the political arena. Throughout history, they acted as vassals of dynasties such as the Ilkhanids, Injuids, Muzafferids, and Timurids. They maintained their political future by paying tribute to the rulers of the dynasty they were affiliated with and maintaining friendly relations with them. In our study, the factors that caused the change in the center of the Hormuz kingship and the political and commercial consequences experienced after this change will be discussed. We also aim to focus on the power and place of the Hormuz kings in regional politics.

Keywords: Middle Ages, Persian Gulf, Jerun, Hormuz, Kings of Hormuz.

Giriş

Hürmüz bölgesinin ismi, tarihi metinlerde Ormuz, Ormuz, Ormerzia, Minâb, Hormozia şeklinde ifade edilmektedir. Kelimenin kökeni hakkında birtakım görüşler ortaya atılmıştır. Bazıları Hürmüz isminin Perslerin yaşam tanrısı Ormozd (Ahura Mazda)'dan geldiğine inanmaktadır. (Zâimî vd. 1402/2023:206) Ancak bu isimlendirme biçimi, Sâsânîler döneminde yaygın olmadığı için ifade edilen görüş pek olası görülmemektedir. Çünkü Sâsânîler döneminde yerleşim isimleri genellikle Şâpûr, Erdeşîr (Bîşâpûr, Erdeşîr-i Hürre) gibi hükümdarların adlarına çeşitli eklemeler yapılarak oluşturulmaktaydı. (Daryae 2016:42) Bir kısım araştırmacı ise Hürmüz kelimesini Hor Mog (Mug) olarak tercüme etmektedir. Onlara göre Hor/Hur haliç, demirleme yeri, Mog (mug) ise nahıl/hurma ağacı ya da Muğistan bölgesinin¹ kısaltılmış haliydi. (Zâimî vd. 1402/2023:206, Ferdizâde vd. 1402/2023:143)

1 Bu yer Minâb'ın güneyinde Minûcân ve Rûdân nehirlerinin oluşturduğu havzaydı. Hürmüz'ün yerinin değişmesinden birkaç yıl öncesine kadar, Hürmüz adası halkı yazları Muğistan'a gelir, oradan Hürmüz'e erzak

Hudûdü'l-âlem yazarına göre, Muğistan, Hürmüz denizden yaklaşık yarım mil (üç kilometre) uzağa inşa edildiği için ticarî gemilere açık bir yerdi. Belki de bu yüzden Hürmüz, Mug boğazı şeklinde ifade edilmiştir. (Zâimî vd. 1402/2023:206-209) İbn Battûta ise *Tuhfetü'n nüzûr fi garâ'ibi'l emsâr ve 'acâ'ibi'l esfâr* adlı seyahatnamesinde, Hürmüz'ü, Muğistan olarak isimlendirilen bir şehir olarak ifade etmiştir. (İbn Battûta 2016:240)

Hürmüz'ün konumu hususunda İslâmî dönem kaynaklarında iki ayrı nokta öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kuruluşu Erdeşir-i Bâbekân'a atfedilen deniz kıyısındaki eski Hürmüz şehri olarak bilinen yerdeki ilk hükümet merkezidir. (Zâimî vd. 1402/2023:203, Ferdizâde vd. 1402/2023:143) Ebü'l-Fidâ, Şebânkâreî gibi yazarlar eserlerinde eski Hürmüz'ü Kirmân bölgesinin bir parçası ve önemli bir limanı olarak anmışlardır. (Ebü'l-Fidâ 2017: 275, Guy Le Strange 1337/1958: 341, Şebânkâreî 2021:180, Khamiri ty:54) el-Benâkitî'ye göre Hürmüz kıyıları Kirmân'ın eteklerinden, Hindistan'a kadar uzanan bir köprü niteliğindeydi. (el-Benâkitî 1348/1969: 321) Eski Hürmüz olarak bilinen topraklar 100 mil (160 km) uzunluğunda ve 30 mil (48 km) genişliğinde bir alandan oluşmaktaydı. (Sâfarî 1399/2020:34) Eski Hürmüz, merkez değişikliğine rağmen varlığını sürdürmüş, ancak bir tarım alanı ya da dinlenme yeri olarak hizmet etmiştir. (Ralph ve Roderich 2001: 34) Bu yer kısa bir dönem gerileme dönemi yaşasa da zamanla canlandırılmış, Minû, Minâ ya da Minâb olarak yeniden tanınmıştır. (Zâimî vd. 1402/2023: 209) Minâb'ın ismi muhtemelen suyun ortası anlamına gelen miyan (orta) ve ab (su) kelimelerinin terkibinden meydana gelmektedir. Ancak şehir bir efsaneye göre Bi Minû (Bibi Minû) ve Bi Nâzenîn (Bibi Nâzenîn) adlı iki kız kardeş tarafından kurulmuştur. Dolayısıyla şehir onların ismine atfen bu şekilde anılmıştır. Ancak bu efsanenin ortaya konulmasında muhtemelen Hürmüz'ün idaresinde Bibi Nazmelek, Bibi Sultan ve Sital Hatun gibi kadın yöneticilerin hâkim olması etkili olmuştur.² Minâb ismine dair atıflardan bir diğeri de Emîr Timur'un soyundan gelen bir komutanın Güney İran'da fethettiği kalelerden birinin adının Minâb olmasıdır. (Zâimî vd. 1402/2023:211)

Hürmüz'ün konumu hususunda ikinci durum ise merkezin eski Hürmüz'den Cerûn³ adasına (günümüzdeki Hürmüz adası) taşınmasıyla ilgilidir. (Zâimî vd. 1402/2023: 209) Şebânkâreî'nin eserine göre göç Bahâüddîn Ayaz ile Tâceddin Mes'ûd arasındaki rekabet nedeniyle gerçekleşmiştir. (Şebânkâreî 2021: 180) Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l büldân* adlı eserinde Hürmüz hükümdarlarının yönetim merkezini taşınmasının nedenini Moğolların yağması sonucu olarak değerlendirmiştir. (Ebü'l-Fidâ 2017: 275) Yine başka kaynaklarda merkezin Kutbüddin Tehemten zamanında haram korkusu nedeniyle değiştirildiği ifade edilmiştir.

ürünleri götürürdü; aslında Muğistan, Hürmüz'e mahsul, hayvancılık ve insan gücü tedarik eden bir yerdi. (Sâdıkâtî 1391/2012: 88, Sâfarî 1399/2020:35)

2 Bi-Minû ve Bi-Nâzenîn, Hürmüz hükümdarlarından birinin kızlarıdır. Onlara atfedilen kaleler, Hürmüz adasında uzun bir süre var olmuş, ancak günümüzde ihmal nedeniyle ortadan kaybolmuştur. (Zâimî vd. 1402/2023: 206)

3 Bir görüşe göre Cerûn, Arapça Gerun veya Gerum'dan gelmektedir ve sıcak yer manasındadır. (Zâimî vd. 1402/2023:212)

(Zâimî vd. 1402/2023: 212) Ancak merkezin değişmesinde Moğolların VII/XIII. yüzyılın başlarında İran topraklarını ele geçirmeye başlaması etkili olmuştur. Saldırıların kıyı ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkisi nedeniyle Hürmüz Hükümdarı Rükneddin Mahmûd Kalhâtî (Kalâtî), 696/1296 yılında başkenti Hürmüz limanından Cerûn adasına taşımak zorunda kalmıştır. (Ferdizâde vd. 1402/2023: 144) Cerûn, eski Hürmüz şehrinin batısında karaya yakın bir adaydı. (Ebü'l Fidâ 2017:2 75) Sonrasında yeni Hürmüz adını alan bu yer, süreç içerisinde gemilerin demirlediği önemli bir liman haline gelmiştir. Ticarî faaliyetlerin neticesinde şehir, kentleşme sürecine girmiştir. (Zâimî vd. 1402/2023: 215) Adanın kuzey kesimindeki yeni şehirde, yeni ifadesi zamanla kaybolmuş, ada yalnızca Hürmüz olarak ifade edilmiştir. (Floor ty: 471-476) Ada zamanla Hürmüz meliklerinin ana ikametgâhı olmuştur. (Hasan Fesâî-yi Şîrâzî 1378/1999: 1589)

1. Kuruluşundan İlhanlılar Dönemine Kadar Hürmüz Melikliği

Fars Körfezi, tarih boyunca Asya'nın ticarî bölgeleri arasındaki önemli bağlantı yollarından biri olmuştur. Orta Çağ boyunca körfez üzerinde varlığını sürdüren Hürmüz meliklerinin yükselişi, uzun vadede bu bölgenin çehresini değiştirmiştir. (Khamiri ty: 46) İlk Hürmüz meliklerinin, iktidarının oluşum süreçlerini, diğer merkezlerle ilişkilerini incelediğimizde bazı zorluklarla karşılaşmaktayız. Bunun nedeni Hürmüz Melikliğindeki ilk hükümdarlar hakkında yeterli bir bilgi bulunmamasıdır. Hânedanın yöneticileri, Umman'a göç eden, sonrasında Muğistan ve İran kıyılarında kendi hükümetlerini kuran Arap asıllı yöneticilerdi. (Barthold 1984: 144, Rahimînejâd vd. 1392/2013: 109) V/XI. yüzyılda Sîrâf ve Sohar limanlarının önem kaybetmesi, kabileler arası anlaşmazlıkların doğması, Fars Körfezi'nin güney ucunda uzun süreli kuraklıkların yaşanması gibi nedenlerle insanlar Umman kıyılarından eski Hürmüz topraklarına göç etmek durumunda kalmışlardır. (Rahimînejâd vd. 1392/2013:109) İlk Hürmüz meliklerinden biri de Muhammed Diremkûh (Dermkûh)'dur. Muhammed Diremkûh, V/XI. yüzyılın ikinci yarısında, hüküm sürmüştür. Bu melik, Kalât/Kalhât'ta⁴ demirleme yerinde bir şehir kurmuştur. (Sâdıkâtî 1391/2012: 93) Yanında Süleyman b. Muhammed adında bir oğlu yer almış ve onun çabasıyla şehir önemli ölçüde gelişmiştir. (Pedro Teixeira 1902: 155) Hürmüz limanından çok uzakta olmayan bu yer zamanla önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. (McDonald 1975:48) Ayrıca buraya göç eden insanlar evler inşa edip, yerleşmeye başlamışlardır. Bununla birlikte üst düzey komutanlar Muğistan'ın farklı bölgelerine giderek başka yerleşimler daha kurmuşlardır. (Zâimî vd. 1402/2023: 210) Muhammed Diremkûh, Hürmüz'ün kuruluşundan birkaç yıl sonra vefat etmiş ve yönetim oğlu Süleyman b. Muhammed'e geçmiştir. (Pedro Teixeira 1902: 154-155) Süleyman b. Muhammed'in ardından, Îsâ b. Süleyman, Leşkerî b. Îsâ, Keykubâd b. Leşkerî, Îsâ b. Keykubâd, Mahmûd b. Îsâ, Şehînşâh b. Mahmûd ve Mîr Şihâbüddin Mahmûd

4 Hürmüz melikleri Umman kıyısındaki Kalhât'ı geliştirseler de şehir VIII/XIV. yüzyılın ortasındaki bir depremde büyük yıkım görmüştür. (Floor ty: 471-476)

(ya da Şihâbüddin Malang) başa geçmiştir. (Zâimî vd. 1402/2023: 210, Bâkırvasukî, 1403/2024: 143) Muhtemelen çok sayıda hükümdarın başa geçmesi iktidar mücadelelerinin veya siyasi işlere müdahale edilmesinin bir sonucu olmuştur. (Bâkırvasukî, 1403/2024: 143)

Yukarıda ifade edilen Îsâ b. Süleyman, babasının ölümünden sonra onun halefi olmuştur. Onun döneminde halk, barış ve refah içinde yaşamıştır. Bu melik, halkı tarlaları sürmeye, hurma bahçeleri kurmaya teşvik etmiştir. Leşkerî b. Îsâ ise babasının yerine dördüncü hükümdar olarak yönetime geçmiştir. Kendisi fakirlerin koruyucusu olduğu için halkı tarafından sevilmiştir. (Pedro Teixeira 1902: 156) Onun, Keykubâd adında bir oğlu dünyaya gelmiştir. Leşkerî b. Îsâ, bir süre sonra, oğlunda hükümdar olma yeteneğini görmüştür. Bu nedenle kendisi emirlikten feragat etmiş ve yönetimi oğluna devretmiştir. (Sâdıkâtî 1391/2012: 90) Keykubâd b. Leşkerî de babasının erdeminden ve izlediği politikardan uzaklaşmamıştır. Bu hükümdarın vefatından sonra yerine oğlu Îsâ b. Keykubâd (II. Îsâ) Hürmüz meliki olmuştur. Bu hükümdar zamanında bölge büyük bir gelişme göstermiştir. Onun ardılı ise Mahmûd b. Îsâ olmuştur. Babasının vefatından sonra yönetimi miras almıştır. Mahmûd b. Îsâ, yeğeninin kendisine suikast düzenleme planının olduğuna dair bir uyarı almıştır. Bunun üzerine yeğenini hapse atmıştır. Bu sırada Mahmûd da Hürmüz'de vefat etmiştir. (Pedro Teixeira 1902: 156-157)

Şihâbüddin Malang'ın kardeşi Ali'nin, Ahmed, Îsâ ve Seyfüddin Ebû'n-Nasr adında üç çocuğu olmuştur. (Zâimî vd. 1402/2023: 210) Bunlar arasında nispeten daha fazla bilgiye sahip olduğumuz kişi, Kîş (Kays) adasının Benî Kayser Hükümdarı Melik'ül-Sultan'ın isyanını bastırmakla görevlendirilen Seyfüddin Ebû Nasr'dır. Kendisi, Kîş kıyılarına saldırıp, 626/1228 yılında Melikü'l- Sultan'ı öldürmüştür. (Avaznejâd 1379/2020: 43) Kîş adasındaki Benî Kayser yönetimi, 626/1228 yılına kadar sürmüştür, bu tarihten sonra (Whitehouse 2009: 15, Çemenkâr ty: 75) Kîş adasının idaresi Atabek Ebû Bekir tarafından Seyfüddin Ebû'n-Nasr'a devredilmiştir. (Avaznejâd 1379/2020: 43, Resûlî 1398/2019: 91) Bunun ardından Kîş, bir müddet Hürmüz adasının sakinleri için içme suyu depolama yeri ve dinlenme alanı olmuştur. (Sâfarî 1399/2020: 43) Kîş'in düşüşünden iki yıl sonra (628/1230) Seyfüddin Ebû'n-Nasr'ın itaatsizliği nedeniyle, Atâbek Ebû Bekir, Selâhaddîn Mahmûd Lur'un yardımıyla Kîş adasına tekrar saldırmış, ancak Seyfüddin Ebû'n-Nasr 4 Muharrem 628/1230 tarihinde vefat etmiştir. Onun vefatından sonra ada, Atâbek Ebû Bekir'in kontrolüne girmiştir. Atâbek Ebû Bekir döneminde, Fars Körfezi adalarının yönetimi Şihâbüddin'e devredilmiştir. Ancak kendisi 641/1243 yılında Seyfüddin Ebû'n-Nasr'ın kızı Bibi Nasıreddîn tarafından şerbetine zehir katılarak zehirlenmiştir. (Natanzî 1336/1957:11, Sütûde 1346/1967:102) Sonrasında Atâbek, 641/1243⁵ yılında Kalhât/Kalat Valisi Rüknuddin Mahmûd Kalhâtî'yi çağırarak ve onu melik olarak atamıştır. (Avaznejâd 1379/2020: 43, Rougeulle 2017:sy.) Şihâbüddin'in vefatıyla Hürmüz'ün kadim meliklik dönemi sona ermiş, Hürmüz melikliğinde yeni bir sayfa

5 Bu tarih Şebânkâreî'de 647/1249 olarak verilmektedir. (Şebânkâreî 2021: 180)

İlhanlılardan Timurlular Dönemine Kadar Hürmüz Melikliği (Siyasî ve İktisadi Hayat)

açılmıştır. (Bâkırvasukî 1403/2024: 145) Bu dönemin ilk meliki olan Rüknuddin Mahmûd, iktidarında birçok askeri yanında tutmuş ve onlarla birlikte büyük zaferler kazanmıştır. (Pedro Teixeira 1902: 158) Rüknuddin Mahmûd, Salgurlu Hükümdarı Selçuk-Şah dönemine kadar, onların topraklarına saldırmaya cesaret edememiştir. Ancak 662/1263 yılında Hülâgû Han'ın birlikleri tarafından öldürülüp İlhanlı hükümdarlarının eline geçmesi üzerine, fırsatı değerlendirerek bir isyan başlatmıştır. (Sütûde 1346/1967:103) Rüknuddin Mahmûd, 671/1272 yılının sonunda Salgurluların kontrolü altında olan Kîş'i ele geçirmeye çalışmış ancak Fars valisinin filosu tarafından denizde mağlup edilmiştir. (Rougeulle 2017: sy.) Bu gelişmeler neticesinde Rüknuddin Mahmûd, Hürmüz'ün Fars Körfezi'ndeki ekonomik gücünün temellerini sağlamlaştırmış, önemli ticaret yollarına hâkim olmuş ve Hürmüz'ün siyasî statüsünü yeniden inşa etmiştir. (Rahimînejâd vd. 1392/2013: 110) Müellifler, Hürmüz'e giden ticarî yollara hâkim olmasından dolayı, onu Hürmüz'ün ilk yeni emiri olarak görmüşlerdir. (Bâkırvasukî 1403/2024:145) Rüknuddin Mahmûd'un denizlerdeki çalışmalarını duyan Marco Polo da 671/1272 yılında, Hürmüz'e gelmiştir. (Marco Polo 2004:96, Ralph ve Roderich 2001: 35) Rüknuddin Mahmûd, Hürmüz'de güçlendikten sonra İlhanlılara karşı bir isyan hareketi başlatmıştır. Abaka Han'ın nâibi olan Suguncak onu bastırmak için Hürmüz ve Kîş civarına gitmiş, sonuçta İlhanlı güçleri tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Rüknuddin Mahmûd da oradan kaçtıktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Onun vefatının ardından oğulları arasında bir anlaşmazlık peyda olmuştur. Hatta adadaki durum oldukça kaotik bir hal almıştır. (Rougeulle 2017: sy., Avaznejâd 1379/2020: 43) Rüknuddin Mahmûd'un vefatından sonra oğlu Kutbüddin Tehemten⁶, Hürmüz'ün ileri gelenleri ve soylularının yardımıyla tahta çıkmıştır. (Sütûde 1346/1967:104, Natanzî 1336/1957:12) Kutbüddin Tehemten'in başa geçmesinden kısa bir süre sonra kardeşleri arasında bir ihtilaf yaşanmıştır. Onun vefatından sonra tahta Rüknuddin Mahmûd'un diğer oğlu Seyfüddin Nusret geçmiştir. (Şebânkâreî 2021: 181, Natanzî 1336/1957:12-13) Şebânkâreî'nin *Mecma'u'l-ensâb'ında* ve Mu'ineddîn Natanzî'nin, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî'nde* Rüknuddin Mahmûd'dan sonraki Hürmüz hükümdarı olarak Kutbüddin Tehemten'den bahsetmişlerdir. (Şebânkâreî 2021: 183, Natanzî 2023:40) Ancak *Târîh-i Cihân'ârâ'nun* yazarı Gaffârî, Rüknuddin Mahmûd'un halefi olarak diğer oğlu Seyfüddin Nusret'den bahsetmiştir. (Gaffârî ty:191)

Kutbüddin Tehemten'in vefatından sonra Seyfüddin Nusret (691/1291), annesi Bibi Nasıreddîn'in telkinleriyle kardeşlerini ortadan kaldırmayı arzu etmiştir. (Şebânkâreî 2021: 181, Natanzî 1336/1957:12-13) Bundan bir süre sonra kardeşleri de onun hükümdarlığına karşı çıkmaya başlamışlardır. (Pedro Teixeira 1902: 159) Yaşanan bu ihtilaf nedeniyle kardeşlerinden Rüknuddin Mes'ûd (691/1291-693/1293), Seyfüddin Nusret hasta yatağındayken ona saldırarak, öldürmüştür. (Hörmûcî 1380/2001: 116-117) Hürmüz'ü ele

6 Ana kaynaklar yönetim tarihine dair net bir bilgi vermemektedir.

geçirmesinden sonra da karısı Banu'yu da ortadan kaldırmıştır. (Avaznejâd 1379/2020: 43, Rahimînejâd vd. 1392/2013: 111)

Seyfüddin Nusret'in hasta yatağında öldürülmesinden sonra eski kölesi Bahâüddin Ayaz (693/1293-711/1311) hem efendisinin intikamını almak hem de Rüknuddin Mes'ûd'u bastırmak amacıyla bir orduyla yola çıkmıştır. Ancak Rüknuddin Mes'ûd bu haber üzerine kaçmak durumunda kalmıştır. Rüknuddin Mes'ûd önce Kirmân'a, oradan da Suriye'ye gitmiştir. Ardından Bahâüddin Ayaz, Rüknuddin Mes'ûd'u yakalayarak onu bertaraf etmiş ve yönetimi de ele geçirmiştir. (Avaznejâd 1379/2020: 43, Pedro Teixeira 1902: 160)

676/1278 yılından sonra Hürmüz, hânedan çekişmeleri ve suikastlar nedeniyle zayıflamaya başlamıştır. Bahâüddin Ayaz döneminde bölgede vuku bulan karışıklıklar Fars ya da Kirmân bölgesi yöneticileri tarafından da desteklenmiştir. (Floor ty: 471-476) İlhanlı Hükümdarı Geyhatu Han, 693/1293 yılında Fars adalarını ve kıyılarını dört yıl süreyle 1000 tümen toplama (Özen 2022:179) karşılığında Arap kökenli, Melikü'l-İslâm lakaplı Cemâleddin İbrâhim b. Muhammed Tîbî'ye kiraya vermiş ve Kîş adasını da malî kontrolü altına almıştır. Bu sırada Rüknuddin Mes'ûd ile yapılan savaşta yenilen Bahâüddin Ayaz, Kîş'e giderek Melikü'l-İslâm'a sığınmıştır. Melikü'l-İslâm onu bu adaya yerleştirdikten sonra da askerlerinin masrafları için de ona her yıl hazinesinden 12.000 dinar ödemiştir. Burada güç toplayan Bahâüddin Ayaz, bir süre sonra Melikü'l-İslâm'ın yardımıyla Hürmüz'ün üzerine yürümüştür. Bu durum karşısında Rüknuddin Mes'ûd da Lark ve Cerûn adalarına kaçmıştır. Bahâüddin Ayaz ise boş gördüğü Kîş adasına gelip, Melikü'l-İslâm'ın ve diğer tüccarların hazinelerindeki altın, ipek gibi değerli eşyaları ele geçirmiştir. Bu olayların ardından da yoluna devam etmiştir. Sonrasında Rüknuddin Mes'ûd, kendisine dört koldan saldıran Bahâüddin Ayaz ve Melikü'l-İslâm ordularına karşı koyamamış, Kirmân'dan kaçarak Sircan'a ulaşmıştır. O sırada Kirmân tahtındaki Padişah Hatun da (691/1291-694/1294) Kutluğ Hatun'un üvey oğlu Soyurgatmış'ın Rükneddin Mes'ûd'a destek vermesinden hoşnut olmamıştır. Bu nedenle Rüknuddin Mes'ûd, ona sığınmadan Sircan civarında kaçak olarak yaşamıştır. (Sütûde 1346/1967:106) Bu gelişmeler üzerine 693/1294 yılında Bahâüddin Ayaz, Padişah Hatun'un Hürmüz'deki nâibi olarak atanmıştır. (Rougeulle 2017: sy.) 696/1296 yılında ise İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın⁷ yönetimi altındaki Fars Körfezi yeniden Melikü'l-İslâm'ın kontrolüne geçtiği zaman bu hükümdar, ordularına Hürmüz'e gitmelerini ve egemenlik iddiasında bulunan Bahâüddin Ayaz'ı ortadan kaldırmalarını emretmiştir. (Sütûde 1346/1967:106) Sircan civarında kaçak durumda bulunan Rüknuddin Mes'ûd ise bu haberi aldığı zaman Melikü'l-İslâm'ın hizmetine girmek istemiştir. Hatta Bahâüddin Ayaz ile savaşıcak ordunun komutasının kendisine verilmesini istemiştir. Bahâüddin Ayaz, eski düşmanın Melikü'l-İslâm'la olan yakın ilişkisini öğrenince, Melikü'l-İslâm'a bir elçi

7 Melikü'l-İslâm yine Gâzân Han döneminde on yıl boyunca Fars bölgesinde vergi toplama hakkını da kazanmıştır. (Özen 2022:179)

İlhanlılardan Timurlular Dönemine Kadar Hürmüz Melikliği (Siyasî ve İktisadi Hayat)

göndererek itaatini dile getirmiş olsa da Melikü'l-İslâm onun sözlerine inanmamıştır. Bunun neticesinde İlhanlı, Türkmen ve Şebânkâre orduları Hürmüz merkezinden saldırıya geçmiştir. Yaşananlar üzerine Bahâüddin Ayaz kendini savunmak zorunda kalmıştır. (Sütûde 1346/1967:107) Hürmüz filosunun amirali olarak güçlenen Bahâüddin Ayaz 696/1297 yılında Kîş adasındaki Melikü'l-İslâm liderliğindeki Tîbî'lere karşı savaşılmaya başlamıştır. (Avaznejâd 1379/2020: 43) 699/1300 yılında bu Hürmüz meliki Bahreyn'i de ele geçirerek, körfez tüccarlarının ana pazarına da hâkim olmuştur. (Rezmârâ, 1342/1963: 55) Hürmüz adası, bu süreç içerisinde Kîş ve Keşm adalarının deniz ticaretindeki önemli bir rakibi haline gelmiştir. (Khamiri ty: 54) Bu ticarî rekabet kısa sürede askerî çatışmaya da dönüşmüştür. Kîş Hâkimi Melikü'l-İslâm'ın oğlu Melik Fahreddin, Hürmüz'e karşı düzenlenen Fars seferinde, Hürmüz'e iki filo göndermiştir. Bahâüddin Ayaz, Kîş'te karşılaşmayı planlamış olsa da Kîş filosu Bender Lengeh'e doğru hareket etmiştir. (Zâimî vd. 1402/2023: 213) Sütûde'ye göre yine aynı yıl içerisinde (699/1300) Gâzân Han Suriye'ye savaş açtığı anda, Mâverâünnehir'de yaşayan Çağatay Moğolları, Sîstan üzerinden Fars'a saldırmak için fırsat kollamışlardır. (Sütûde 1346/1967:108) Onlar Mâverâünnehir, Horasan, Kirmân ve Fars'a doğru ilerlerken yol üzerindeki toprakları yağmalamış, çok sayıda ganimeti de ele geçirmişlerdir. Sonrasında Hürmüz'e ulaşmışlardır. Bahâüddin Ayaz hem adayı saldırılardan korumak hem de Hürmüz Boğazı'ndaki gemilerin hareketlerini izleyebilmek adına başkenti eski Hürmüz'den, Kîş Hükümdarı Na'im'in kontrolü altındaki Cerûn adasına taşımak istemiştir. (Rahimînejâd vd. 1392/2013: 111, Bâkırassukî 1403/2024: 146) Cerûn'un o dönemdeki gelirleri, Lâr'daki bir grup sûfî için vakfedilmişti. O sırada Lâr köylerinden birinde Honc⁸ Dânyâliye⁹ tarikatı mensuplarından Şeyh İsmâîl¹⁰ de yaşıyordu. Şeyh İsmâîl, genellikle her yıl belirli bir zamanda ihtiyaç sahiplerine sadaka toplamak için adaya gelirdi. Kendisi bu ada içerisinde tanınan, etkili bir kişiydi. Bahâüddin Ayaz, bu adaya sahip olmak istediği zaman, Şeyh İsmâîl'den adanın alınması hususunda aracı olmasını talep etmiştir. Bu gücünün etkisiyle Şeyh İsmâîl de adayı Kîş hükümdarından almak istemiştir. (Sâdıkî, Halifa 1400/2021:212) Kîş hükümdarının annesi ve Tîbî hânedanına mensup bazı kişiler anlaşmayı kabul ederek, Kadı Şeyh Dînâr'ın bir fetva yayınlamasını sağlamışlardır. (Avaznejâd 1379/2020: 43) Şeyh İsmâîl de adayı aldıktan sonra adayı bedelsiz bir şekilde Bahâüddin Ayaz'a devretmeyi istemiştir. Ancak Bahâüddin Ayaz, Şeyh İsmâîl ile bir anlaşma yapmanın daha doğru olacağını düşünmüştür. (Sâdıkî, Halifa

8 Fars bölgesindeki şehir kuzeyden Kirokarzin, doğudan Cûyem ve Avaz, güneyden Alâ Mervedeşt ile çevrilidir. (Âmirî 1399/2020:602). Burası Hürmüz kara ticaret yolu üzerinde yer aldığı için Fars Körfezi'nde bir mola yeri olarak da görülmüştür. (Câberî 1398/2019: 129-130)

9 Kurucusu VI/XII. ve VII/XIII. yüzyılın ünlü mutasavvıf ve âlimlerinden biri olan Şeyh Rüknuddin Dânyâl'dır. Kendisinin Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî'nin müridi olduğu kabul edilmektedir. (Sâdıkî, Halifa 1400: 202-206). Tarikatın kurucusu Şeyh Rüknuddin Dânyâl'ın vefatından sonra, mensupları Hürmüz meliklerinin himayesi altına girmişlerdir (Mirzâkasımî, 1387:153).

10 Bir görüşe göre Şeyh İsmâîl, Behrâm-Şah'ı desteklediği için idam cezasına çarptırılmış, ancak şehir halkının onu desteklemesi üzerine, 718/1318 yılında Aden'e sürgün edilmiştir. (Sâdıkî, Halifa 1400/2021:213)

1400/2021:212) Taraflar arasında yapılan anlaşmaya göre, Bahâüddin Ayaz, Lâr zaviyesine her yıl bir miktar para ödeyecek ve ada camisini koruyacaktı. (Avaznejâd 1379/2020:43) 710/1300 yılında Honc dervişleri, Cerûn adasını Tîbîlerden alıp, Hürmüz meliklerine devretmeleriyle onlara büyük bir hizmette bulunmuşlardır. (Sâdıkî, Halifa 1400/2021:212) Hürmüz'ün, Cerûn adasına taşınmasıyla birlikte Kîş'in, eski Hürmüz'ün ve Hürşeyf'in siyasî ve ticarî statüsü de zayıflamıştır. (Resûlî 1398/2019: 95) Bu dâhiyâne hamle ile Hürmüz melikleri uluslararası yolların kontrolünü de ele geçirmişlerdir. Böylece, Hürmüz Melikliği, Cerûn adasında bir deniz hükûmetine dönüşmüştür. Kısa sürede ticaretin gelişmesiyle birlikte Avrupa'dan Güney Asya'ya, Hindistan'a seyreden gemiler için önemli ticarî liman haline gelmiştir. (Avaznejâd 1379/2020: 43-44, Guy Le Strange 1337/1958: 281) Bahâüddin Ayaz'ın saltanatı sırasında karısı Bibi Meryem de Hürmüz adasında inşa ettirdiği bir kalede yaşamış ve birçok kamusal iş yapmıştır. (Zâimî vd. 1402/2023: 213) Bahâüddin Ayaz'ın 711/1311 (ya da 712/1312) yılında vefat etmesinden sonra Bibi Meryem kocasının anısına güzel bir cami ve türbe inşa etmiştir.¹¹ Bibi Meryem, mimarî faaliyetlerinin yanı sıra 718/1319 yılına kadar Umman limanını da yönetmeye devam etmiştir. (Rougeulle 2017: sy.)

Bahâüddin Ayaz'ın vefatından sonra Şihâbüddin Mahmud'un kızının soyundan gelen II. Rüknuddin'in oğlu İzzüddin Kerdan-Şah (711/1311-720/1320), Hürmüz tahtına çıkmıştır. (Şîrâzî, Delfrûz 1393/2014: 53) Onun döneminde aile içi mücadeleler yaşanmıştır. Hürmüz meliki ile oğlu İzzüddin Abdülazîz arasında ortaya çıkan siyasî sorun, İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Han'a¹² ulaşmıştır. İzzüddin Abdülazîz, Olcaytu Han'ın huzurunda "*Hürmüz memleketi, eski padişahlardan benim babama kalmıştır; benim olması gerekir*" şeklinde bir istekte bulunmuştur. Bunun üzerine Olcaytu Han'ın emriyle Fars, Şebânkâre'den oluşan 15.000 kişilik bir ordu Hürmüz'e doğru yola çıkmış, üç-dört ay süreyle kıyıda bulunmuşlardır. Ancak bu birlikler herhangi bir başarı göstermeden geri çekilmek durumunda kalmışlardır. (Avaznejâd 1379/2020: 44) Bununla birlikte Hürmüz melikleri de İlhanlı hükümdarına vergi ödeyerek bağılıklarını göstermeye devam etmişlerdir. (Zâimî vd. 1402/2023: 215) Ancak İlhanlıların son dönemlerinde Hürmüz melikleri üzerlerindeki siyasî baskının azalmasıyla, onlar ticarî açıdan ön plana çıkmaya başlamışlardır. (Dayı 2021: 2375) Hürmüz Melikleri, Olcaytu Han döneminde Fars ve Körfez bölgeleri üzerinde hâkimiyet mücadelesi yaşamaya devam etmişlerdir. Yine Olcaytu Han döneminde, 711/1311 yılında İzzüddin Kerdan-Şah ile Kîş, Bahreyn hükümdarları arasında adaların yönetimi hususunda bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Bu sırada Fars adaların emiri olan Melikü'l-İslâm vefat etmiş ve yerine oğlu Melik İzzüddin Tîbî geçmiştir. (Zâimî vd. 1402/2023: 214) O tarihten 725/1325 yılına kadar bölgenin

11 Gaffârî'nin Târîh-i Cihân' ârâ isimli eserinde Bahâüddin Ayaz'ın ismi Şihâbüddin Ayaz şeklinde verilmiştir. Yine aynı müellifin eserinde ölüm tarihi 716/1316 şeklinde kaydedilmiştir. (Gaffârî ty: 191)

12 Hâfız-ı Ebrû'nun Zeyl-i Cami'üt-Tevârih-i Reşîdî'sine göre Gâzân Han'dan sonra Olcaytu Han tahta çıkmıştır. Olcaytu Han ondan kaçarak birkaç yılını Hürmüz ve Kirman bölgelerinde geçirmiştir. (Hâfız-ı Ebrû 1349/1970: 64)

kontrolü Mengü Timur'un kızı Kerduçin ile İzzüddin Tîbî arasında el değiştirmiştir. (Limbert 2004: 25) Ancak İzzüddin Tîbî'nin ölümü ile Fars bölgesindeki Tîbî iktidarı da zayıflamıştır. İzzüddin Tîbî, ölümünden önce bazı ittifaklarda önemli rol oynamıştır. Örneğin Hindistan ticaretindeki çıkarlarını tehlikede gören Kîş Hükümdarı Na'im, (Şîrâzî, Delfrûz 1393/2014: 53) İzzüddin Tîbî ile ittifak kurmuştur. Hatta İzzüddin Tîbî, Na'im'in İzzüddin Kerdan-Şah ile savaşmasına da yardım etmiştir. (Zâimî vd. 1402/2023: 214) Kîş Hükümdarı Na'im, 714/1314 yılında tekrar Hürmüz'e saldırmış ve ikinci saldırıda İzzüddin Kerdan-Şah'ı esir etmeyi başarmıştır. (Şîrâzî, Delfrûz 1393/2014: 53) İzzüddin Kerdan-Şah'ın esir alınmasından sonra karısı Bibi Sultan, yeğeni Melik Gıyâseddin Dînâr'ı Hürmüz melikliğine atamıştır. İzzüddin Kerdan-Şah, bir süre esir kaldıktan sonra kurtulmuştur. (Zâimî vd. 1402/2023: 214) Kendisi Hürmüz'e döndüğünde, Gıyâseddin'in direnişiyle karşılaşmış olsa da iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır. (Şîrâzî, Delfrûz 1393/2014: 53) 716/1316 yılında İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Han'ın ölümü üzerine oğlu Ebû Said Bahadır Han Sultâniye'ye götürülerek hükümdar ilân edilmiştir. (717/1317). İzzüddin Kerdan-Şah, İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın saltanat dönemi de dahil olmak üzere toplamda on yıl hüküm sürmüştür. İzzüddin Kerdan-Şah on yıllık bu iktidarının ardından 720/1320 yılında vefat etmiştir. (Şebânkâreî 2021: 182)

İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın saltanatı devam ederken, İzzüddin Kerdan-Şah'tan sonra yerine oğlu Behrâm-Şah (720/1320-721/1321) iktidara gelmiştir. Hânedanından Şihâbüddin Yûsuf adında biri Behrâm-Şah'ın yönetimine karşı çıkmış ve onu öldürmüştür. (Natanzî 2023:43) Nihayetinde kardeşleri Kutbüddin Behmen ve Nizâmeddin Keykubâd, yardım almak amacıyla Kîş Hükümdarı Melik İzzüddin'in kardeşi Celâlüddin Abdülkerîm'in yanına gitmişlerdir. O da Hürmüz'e bir ordu göndermiştir. Taraflar arasında yapılan savaş sonucunda Şihâbüddin Yûsuf öldürülmüş, Kutbüddin Tehmeten (721/1321-747/1346) iktidara gelmiştir. (Zâimî vd. 1402/2023: 214, Avaznejâd 1379/2020: 45)

Kutbüddin Tehmeten döneminde Kîş adası yöneticileri ile bazı mücadeleler yaşamıştır. Kendisi yaşanan mücadeleler esnasında Kîş Hükümdarı Gıyâseddin b. Cemâlüddin Na'im'i esir almıştır. Ancak kısa bir süre sonra Kutbüddin Tehmeten Gıyâseddin'i ve aldığı diğer esirleri kılıçtan geçirmiştir. (Avaznejâd 1379/2020: 45) 727/1327 yılında Kîş adasındaki Melikü'l-İslâm'ın torunlarının ölümü ile Tîbî hanedanına son verilmiştir. (Rougeulle 2017: sy) Kîş hükümdarlarının düşüşüyle birlikte, Hürmüz'ün denizlerdeki son güçlü rakibi de tarih sahnesinden çekilmiştir. (Rahimînejâd vd. 1392/2013: 112) Kutbüddin Tehmeten, sonrasında inci, altın ve gümüşle dolu Kîş hazinesini ele geçirerek Hürmüz'e dönmüştür. (Zâimî vd. 1402/2023: 215)

2. İncûlular ve Muzafferîler Dönemlerinde Hürmüz Melikliği

İlhanlı tahtında bulunan Ebû Said Bahadır Han'ın vefatıyla (ö. 736/1335) on dokuz yıllık iktidarı da son bulmuştur. Sonrasında hâkim olduğu topraklar üzerinde büyük bir otorite boşluğu doğmuştur. (Ebû Bekir el-Kutbî el-Âharî 1389/2010:208) Bu siyasî boşluktan

yararlanan Celâyirliler, Karakoyunlular, Serbedârîler, İncûlular, Muzafferîler gibi hânedanlar bulundukları bölgelerde çeşitli siyasî yapılar oluşturmuşlardır. Bunlar içerisinde özellikle Güney İran'da hâkimiyet kuran İncûlular, bölge hâkimiyeti için nerdeyse yirmi yıl boyunca İlhanlılar, Çobanoğulları ve Muzafferîler ile mücadele etmişlerdir. (Limbert 2024:143-147) Hürmüz Meliki Kutbüddin Tehmeten de Fars bölgesindeki bu siyasî çalkantıdan yararlanarak, Hürmüz'de özgürce hareket edebilme olanağına kavuşmuştur. (Natanzî 2023:44) Bu sayede hükümdarlığı döneminde Hürmüz Melikliğinin sınırlarını da genişlemiştir. (Zâimî vd. 1402/2023: 215) Hürmüz Meliki Kutbüddin Tehmeten Kîş adasının fethettikten sonra, Harg ve Uval adaları ve Katîf kıyılarını da ele geçirmiştir. Bu şekilde, Harg'tan Hürmüz'e, Bahreyn'den Umman ve Muğistan'a kadar Fars Körfezi'nin nerdeyse bütün kıyılarını hâkimiyeti altına almıştır. (İbn Battûta 2016: 266) Onun yirmi altı yıllık iktidarı, tarihçiler tarafından Hürmüz ekonomisinin altın çağı olarak kabul edilmiştir. (Bâkırvasukî 1403/2024: 147) Ekonomik gelişmişliğine rağmen onun döneminde adada bir süre pahalılık ve kıtlık da yaşanmıştır. (İbn Battûta 2016: 265)

746/1345 yılında kardeşi Nizâmeddin, Kutbüddin Tehmeten'in nezaketine rağmen, onu önceden planladığı bir komplo ile Benderabbas yakınlarındaki avlanma alanında yalnız bırakmış ve Hürmüz'e kaçırmıştır. Sonrasında kendisini Hürmüz ve Kîş hükümdarı ilan etmiştir. Bunun üzerine ada halkı, askerlerle bir olup, Nizâmeddin'e biat etmişlerdir. Kutbüddin Tehmeten ise can korkusuyla deniz yoluyla Kalhât'a gitmiştir. Orada aylarca kalıp bir donanma hazırlayıp adaya yönelmiş, ancak adalılar Nizâmeddin ile birlik olup Kutbüddin Tehmeten'i hezimete uğratmışlardır. Sonrasında Kutbüddin Tehmeten birkaç defa daha adayı almaya çalışmıştır. Ancak herhangi bir başarı elde edemeyince Kalhât'a geri dönmüştür. Kutbüddin Tehmeten nihayetinde Nizâmeddin'in eşlerinden biri ile anlaşıp onu zehirletmiştir. (İbn Battûta 2016: 265-266) Nizâmeddin vefat ettiği zaman, Kutbüddin Tehmeten, Nizâmeddin'in Şenbeh ve Şadi adlı oğullarına bir haber göndermiştir. Babaları Nizâmeddin ölmeden önce amcalarına itaat etmelerini istese de onlar bu isteğe karşı çıkmışlardır. Hatta Kutbüddin Tehmeten'le mücadele içerisine girmişlerdir. Bu mücadelenin neticesinde oğulları, onu yenerek Kîş/Kays¹³ adasına gitmişlerdir. (İbn Battûta 2016: 266) Kutbüddin Tehmeten de güneydeki Muğistan'a gitmiş ve orada hastalanmıştır. (Avaznejâd 1379/2020: 45, Zâimî vd. 1402/2023: 215) Yaşanan bu gelişmelerin ardından kendisi 747/1347¹⁴ yılında vefat etmiştir. Kutbüddin Tehmeten döneminde hem kendi ünü hem de Hürmüz'ün ünü bölge sınırlarını aşmıştır. (Hayrendîş 1394/2015: 185) Kutbüddin Tehmeten'in ününden dolayı İbn Battûta, Hürmüz'ü ziyareti sırasında onunla bir görüşme de yapmıştır. (Rezaie

13 İbn Battûta Seyahatnâmesi'nin Türkçe tercümesinde bu yer Tayf olarak verilmiştir. Ancak eserin İngilizce tercümesinde Kays (Kîş) olarak ifade edilmiştir. Coğrafi açıdan bu yerin Kîş adası olması daha mantıklıdır. (İbn Battûta 1962: 404)

14 Gaffârî'nin Târih-i Cihân'ârâ isimli eserinde ölüm tarihi 758/1356 şeklinde verilmiştir. (Gaffârî, ty:191)

İlhanlılardan Timurlular Dönemine Kadar Hürmüz Melikliği (Siyasî ve İktisadi Hayat)

2021: 123, İbn Battûta 2016:265) Kutbüddin Tehmeten döneminde ayrıca Dânyâlîye tarikatı¹⁵ mensupları da desteklenmiştir. Hatta bir görüşe göre Kutbüddin Tehmeten, Honc'daki Şeyh Dânyâl'in mezarı üzerine bir türbe inşa ettirmiştir. (Mirzâkasımî, 1387:153). İbn Battûta da eserinde Şeyh Dânyâl'in mezarını ziyareti sırasında, mezarı üzerindeki kubbeyi gördüğünden bahsetmiştir. (İbn Battûta 2016:268) Ancak minare üzerindeki kitabeden yola çıkarak türbe ile türbenin yanındaki minarenin farklı tarihlerde inşa edildiği söylenebilir. Çünkü minare üzerindeki taş kitabede¹⁶ minareyi yaptıran kişi Turan Şah b. Tehmeten b. Muhammed Şah b. Kutbüddin Tehmeten olarak ifade edilmektedir. (Mirzâkasımî 1387:33-155, Mansurâbâd 1394/2015:204, Necmi, Sâdıkî 1395/2016: 155, Sâdıkî, Halifa 1400/2021:213) Kutbüddin Tehmeten vefatından sonra yerine oğlu Turan-Şah/Yusuf-Şah¹⁷ geçmiştir. (Avaznejâd 1379/2020: 45, Zâimî vd. 1402/2023: 215, Natanzî 2023:44)

Kutbüddin Tehmeten'in oğlu Turan-Şah/Yusuf-Şah (747/1346-779/1377) döneminde İncûlu Hükümdarı Şeyh Ebû İshak İncû, Fars tahtını ele geçirmiştir. (Rahimînejâd vd. 1392/2013: 113) Kutbüddin Tehmeten'in oğlu Turan-Şah da Hürmüz sikkelerini ve hutbesini

15 Bu tarikat muhtemelen İncûlu Hükümdarı Ebû İshak İncû'nun desteklediği Kâzerûniye tarikatından etkilenerek Honc'da kurulmuştur.

16 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِيرَبِيوتِ اذْنِ اللَّهِ اَنْ يَرْفَعُ وَ يَذْكُرُ فِيهَا اسْمَهُ يَسْبِيحُ لَهُ فِيهَا بِالْغَدُوِّ الْاَصَالِ وَ يَبْعِدُ فَاَنْ الْمَنَارَ الْاِسْلَامَ شَعَرَ الدِّينِو محل/ النار و [...] الل لمن يذل جهده في بنائها وطوبى لمحدثها فقد صبح ان اول من بناء المنار في الاسلام [عمر] بن عبدالعزيز رضى الله عنه/و ثلاثه انصار الدين و صبح عن الثقات ان حضره سلطان الاولياء و الاقطاب ولى الله المتعال/الشيخ ركن الحق و الولايه والدين دانيال قدس الله سره العزيز قد اشار ببناء المنار هذا المحل// بخمسين سنه اواكثر قبل حدوثها [...] بجانب سلاطين هرمز [...] منهم اسلطان السعيد ركن الحق والدين كرداشاه بناها من [...] بنفق [...] و ما اصاب من ضرر هدمها او [...] اكرمه لحصره المقدسه فارد/ من يتولى الخانقاه المقدسه و موقوفاتها احضر للمولى شيخ الاسلام الاعظم مرشد طوائف الامم ملجا للفقرا// والمساكين مقتدى [العرفا و ملاذاهل اليقين] شيخ المله والدين احمد خلد الله ظلال رشاده من [...] المسلمين [...] اعان بها بجمع / ما يحتاج اليه العماره توجه الى بيت الوله السلطنه مجلس حضره الاعلى السلطان الاعظم مالك رقاب الامم ثمره شجره الكرداشاهيه // الذى بنا [العماره] اولاً خاصه سلاطين [...] الميبله نمثال ثانيا سلطنات الحاج [...] السلطنه الدين و الدنيا / توران شاه بن تهمتن بن محمد شاه بن تهمتن بن كرداشاه خلد الله ملكه و سلطانه و استعان من ثوابه ليندل ما بقى Tercümesi: [...] اليه القايره ان زين المناره بالقابه الميمون ثم المولى [...] الاستخاره من الله تعالى و الاستخاره من ارواح اجداده Bismillâh irrahmân irrahîm, Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Allah'ın, yüceltilmesine ve içinde adının anılmasına izin verdiği evlerde sabah akşam O'nu tesbih ederler." Ve bundan sonra: Şüphesiz ki İslâm minaresi dinin şîârıdır ve [...] ateşin yeri/mekândır. Allah, onun inşasına gayret gösterene mükâfat versin, onu ihyâ edene ne mutlu! Zira sahîh olarak nakledilmiştir ki, İslâm'da ilk minareyi inşa eden, Allah ondan razı olsun, [Ömer] b. Abdülazîz olmuştur. Ondan sonra da dinin yardımcıları (ensarları) bu işi devam ettirmiştir. Güvenilir rivayetlere göre; evliyaların ve kutupların sultanı, yüce Allah'ın velîsi, hak ve velâyet şeyhi, dinin önderi Dânyâl –Allah onun yüce sırrını mukaddes kılsın– bu mekânda minarenin inşasını işaret etmiştir, bu olayın gerçekleşmesinden elli yıl ya da daha fazla bir süre önce. [...] Hürmüz sultanlarından [...] onlardan saadetli sultan, hakkın ve dinin direği Kerdan-Şah onu kendi [...] nafakasıyla inşa etmiştir. [...] ve yıkılmasından kaynaklanan zararı [...] mukaddes huzuruna ikrâmen tekrar inşa etmeyi arzulamıştır. Mukaddes hankâhın idaresini ve vakıflarını üstlenecek kişiyi seçerek, ümmetin tarikatlarının rehberi, fakirlerin ve yoksulların sığınağı, âriflerin önderi ve yakın ehlinin barınağı olan büyük Şeyhü'l-İslâm Ahmed'i –Allah onun doğru yol üzerindeki gölgesini daim kılsın– huzuruna getirmiştir. [...] Müslümanlardan [...] onunla bir araya gelip, inşa için gereken her şeyi toplamak üzere devlet ve saltanat kapısına, yüce huzurda bulunan büyük sultan, ümmetlerin boyunlarının sahibi, Kerdan-Şah ağacının (soyunun) meyvesi (bu soydan gelen biri) olan ulu sultanın meclisine yönelmişlerdir. [İlk olarak bu binayı inşa eden] sultanların ikinci örneği olan Hac Sultan [...] dinin ve dünyanın sultanı, Turan-Şah b. Tehmeten b. Muhammed-Şah b. Tehmeten b. Kerdan-Şah –Allah onun mülkünü ve saltanatını daim kılsın– geride kalan kısmı namazgâh olarak inşa ederek sevabından yardım dilemiş, bu nedenle [...] kibleye yönelerek minareyi mübarek lakaplarıyla süslemiştir. Sonra [...] Allah Teâlâ'dan istihâre ederek ve atalarının ruhlarından [...] istihâre ederek yola koyulmuştur. (Mirzâkasım 1387/2008: 154)

17 Natanzî, oğlunun ismini Yusuf-Şah şeklinde ifade etmektedir. (Natanzî 2023:44)

İncûlu Hükümdarı Şeyh Ebû İshak İncû adına yenilemiştir. Muhtemelen kendisi Hürmüz'ün refahını, tüccarların geliş-gidişinden elde ettiği için bu hükümdara bağlılık bildirmiştir. (Natanzî 2023:44) Yine bu dönemde vezirler arasında yaşanan bir ihtilaf üzerine Şeyh Ebû İshak'ın himayesindeki Şemseddin Sâin-i Kâzî (Fasîh-i Hâfî 1339: 70, Uluşık 2025: 11) Hürmüz'deki Cerûn kıyılarına gönderilmiştir. Şemseddin Sâin-i Kâzî hem Hürmüz'ü hem de çevre bölgeleri ele geçirmek için yola çıkmış olsa da kıyı bölgelerini yağmalamış ve orada büyük zulümler yapmıştır. (Mîrhând 1373/1994: 739-740, Hâfız-ı Ebrû 1375/1996: 365)

Hürmüz Meliki Turan-Şah döneminde Muzafferî hânedanından Emîr Mübârizüddin Muhammed ile Şeyh Ebû İshak İncû arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Emîr Mübârizüddin Muhammed, İncûlu Hükümdarı Ebû İshak İncû'yu bir savaşta yendikten sonra, adaları, Fars Körfezi kıyılarını ve güney İran'ı sınırlarına dâhil etmiştir. (Avaznejâd 1379/2020: 46, Gaffârî, ty:191) Genel olarak bakıldığında Hürmüz melikleri, İncûlular ile Muzafferîler arasında peyda olan ihtilaflarda tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. (Hayrendîş 1394/2015: 185) Muzafferî hükümdarının bölgeye hâkim olmasından sonra Hürmüz Meliki Muzafferîlere haraç ödeyerek bir anlamda onların da vasallığını da kabul etmişlerdir. (Ralph Roderich 2001: 36) Ayrıca Hürmüz Meliki Turan-Şah, Emîr Mübârizüddin'e, ondan sonra da oğlu Şah Şücâ'ya itaatini sunmuştur. Hatta bu Hürmüz meliki, Şah Şücâ ile yakın bir dostluk ilişkisi de kurmuştur. (Avaznejâd 1379/2020: 46, Gaffârî, ty:191) Muzafferî Hükümdarı Şah Şücâ, Şîraz'dayken, en büyük oğlunu Cerûn adasının vergisini toplaması için Kirmân'a göndermiştir. Bunun üzerine Hürmüz Meliki Turan-Şah da ona çok miktarda servet sunmuştur. (Sütûde 1346/1967: 157) Muzafferî hânedanı yöneticileri birkaç kez Hürmüz'ü alma girişiminde bulunsalar da Turan-Şah'ın ileri görüşlülüğü sayesinde başarılı olamamışlardır. Turan-Şah'ın döneminde silahlı kimselerin adaya girişine izin verilmemiştir. (Natanzî 2023:45) Ayrıca Hürmüz melikleri Muzafferî hükümdarları adına sikke bastırarak onlara itaatlerini sunmuşlardır. Hatta Sütûde *Târîh-i Âl-i Muzaffer* adlı eserinde Muzafferîlerin para bastırdığı darphanelerinden bahsederken, Hürmüz merkezinde de sikke bastırdıklarından da bahsetmiştir. (Sütûde 1346/1967:243-244) Turan-Şah siyasetin yanı sıra sanat ve edebiyatla da meşgul olmuş, atalarının tarihini içeren kronik niteliğindeki Turanşahî Şehnâmesini de kaleme almıştır.¹⁸

Turan-Şah'dan sonra tahta oğlu Behmen-Şah geçmiştir. Onun döneminde Mısır sultanlarıyla ilişkiler geliştirilmiştir. Hitay hükümdarlarıyla çeşitli yazışmalar yapılmıştır. Ayrıca kendisi, saltanatının başında tahtını oğlu Muhammed-Şah'a bırakıp hacca görevini ifa etmiştir. Oğlu Muhammed-Şah'da babasının izinden giderek topraklarını yönetmiştir.

18 İslâm kroniklerinde olduğu gibi bu kitap da Hz. Adem ile başlar ve yazarın yaşadığı döneme kadar devam eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vassukî 1380/2001:18, Bu eser muhtemelen 1622 savaşı sırasında yok edildi. Ancak bu kroniğin bazı bölümleri Pedro Teixeira tarafından Portekizceye çevrilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Roderich 2001: 31, Avaznejâd 1379/2020: 45, Zâimî vd. 1402/2023: 215, Rougeulle 2017:147.

Muzafferî Hükümdarı Şah Şücâ'nın ölümünden ve oğlu Zeynelâbidîn'in Şîraz'da tahta oturmasından sonra vergisini ona göndermiş ve onlara hizmet etmeye devam etmiştir. (Natanzî 2023: 45-46) Ancak Zeynelâbidîn, Timur'un elçilerini tutuklamasından sonra Timur Muzafferîlerin topraklarına saldırmaya başlamıştır. (İbn Arabşah 2012:72) Timur önce İsfahan'a gitmiş ve orada büyük bir katliam yapmıştır. (Sahibkiran Emîr Timur 2010:56, Lamb 2009:194) Emîr Timur sonrasında Şîraz'a ilerlemiştir. Zeynelâbidîn de Şîraz'dan kaçarak Tûster'de Şah Mansûr'a sığınmıştır. Buna karşılık Şah Mansûr onu tutuklayıp, zincire vurmuştur. (İbn Arabşah 2012:72) Muzafferî hânedanı mensupları arasında ortaya çıkan bu anlaşmazlıklar nedeniyle Hürmüz meliki de onları eskisi kadar dikkate almamıştır. Ancak Muzafferî Hükümdarı Şah Mansûr'un hâkimiyet kurmasıyla birlikte eskisi gibi davranmaya başlamışlardır. (Natanzî 2023: 45-46)

3. Timurlular Döneminde Hürmüz Melikliği

Muzafferîler hânedanının ortadan kaldırılmasından sonra (795/1393) Fars toprakları Emîr Timur'un hâkimiyeti altına girmiştir. O dönemde Hürmüz hükümdarı olan Muhammed-Şah da bağlılığını bildirmek için elçilerle birlikte birçok hediye Emîrzâde Ömer Şeyh'in huzuruna göndermiştir. Giden görevliler kararlaştırılan haracın iki katını divana teslim etmişlerdir. (Natanzî 2023:46) Buna rağmen Emîr Timur, VIII/XIV. yüzyılın sonlarında stratejik açıdan önemli olan eski Hürmüz'deki kıyı kasabalarına bir sefer yapılması emretmiştir. (Floor ty: 471-476) Bu amaçla 799/1396¹⁹ yılında torunu Emîrzâde Sultan Muhammed'i bir orduyla Hürmüz ve Şîraz yakınlarına göndermiştir. (Fasîh-î Hâfî 1339: 139, Gaffârî, ty:191) Ayrıca Hürmüz civarındaki Mînâ²⁰, Teng Zendân, Kuşkek, Hisâr Şâmîl, Menûcân, Terzek ve Tâziyân adındaki yedi kaleyi zapt edip, yıkılmasını sağlamıştır. (Guy Le Strange 1337/1958: 342, Mostafavi 1978: 349, Zâimî vd. 1402/2023:211) Bu kalelerden canını kurtaranların büyük bir kısmı Hürmüz adasına kaçmıştır. (Fattahi 1986: 2, Mostafavi 1978: 349) Bu gelişmeler üzerine Turan-Şah'ın kardeşi Kutbüddin Tehmeten'in oğlu Muhammed-Şah, Emîr Timur'a itaat etmiştir. Timurlular Hürmüz'ü geçirmelerinden sonra melikler Muzafferîler döneminde ödedikleri haracı bir süre daha ödemeye devam etmişlerdir. Hatta ödeyecekleri dört yıllık haracı kısmen nakit kısmen de daha sonra verilmek üzere ödemişlerdir. Hürmüz'ün o dönemdeki yıllık haracı neredeyse 300.000 dinara ulaşmıştır. (Avaznejâd 1379/2020: 46)

Hürmüz Melikleri Kutbüddin Fîrûz-Şah (809/1406-819/1417) ve Seyfüddin Mahar'ın (819/1417-839/1436) saltanatları, Mîng hânedanı döneminde yaşayan Amiral Zheng He'nin filolarının Fars Körfezi'nde görüldüğü zamana denk gelmiştir. (Rougeulle 2017: sy) Zheng He,

19 Ralph, Roderich, "Hormuz in Yuan and Ming sources" adlı makalesinde bu tarih 796/1394 olarak verilmektedir. (Ralph Roderich 2001: 36)

20 Bir görüşe göre Minâb, adını Emîr Timur'un oğlu Sultan Muhammed tarafından 799/1397 yılında fethedilen Minâ Kalesi'nden almıştır. (Sedâqatkiş 2017: sy)

deniz seferlerini 808/1405-836/1433 yılları arasında gerçekleştirmiştir. (Ceylan 2016:38) Ayrıca Kutbüddin Fîrûz-Şah döneminde, Şâhruh'un oğlu İbrâhim Sultan 832/1429 yılında Hürmüz adasına bir sefer düzenlemiş, ancak bu sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kutbüddin Fîrûz-Şah hac ibadetini gerçekleştirdikten kısa bir süre sonra Keşm Adası'nda vefat etmiştir. (Sütûde 1346/1967: 121) Seyfüddin b. Fîrûz-Şah, babasının yerine geçtikten sonra hem kardeşi II. Turan-Şah'ın hem de Hürmüz halkının muhalefetiyle karşılaşmıştır. Kendisi bu yüzden hazinelerini alıp Minûcân Kalesi'ne gitmek zorunda kalmıştır. Ancak bir süre sonra oradan da Şâhruh'un hizmetinde bulunmak amacıyla Herat'a doğru yola çıkmıştır. Şâhruh, Hürmüz'e ordu gönderse de şiddetli sıcaklar nedeniyle ordusu geri dönmek zorunda kalmıştır. Sonrasında II. Turan-Şah, aynı yıl içerisinde (839/1436) bağımsızlığını kazanmıştır. (Sütûde 1346/1967:122) Kutbüddin Fîrûz-Şah ve Seyfüddin b. Fîrûz-Şah'ın halefleri II. Turan-Şah (839/1435-874/1470) ve Salgur-Şah olmuştur. (910/1504-979/1571)

Hürmüz meliklerinden II. Turan-Şah (839/1435-874/1470) ve Salgur-Şah (910/1504-979/1571) dönemlerinde taraflar arasında bir çatışma yaşanmıştır. Çatışma, II. Turan-Şah'ın Kalhât'ta bir isyanıyla başlamış ve Hürmüz'e giden ticaret gemilerinin abluka altına alınmasıyla devam etmiştir. Bu durum karşısında Hürmüz Meliki Seyfüddin, müttefiki Şâhruh'a sığınmak zorunda kalmıştır. (Ralph Roderich 2001: 37) Aynı dönemde Fars Körfezi'ndeki deniz ticaretini kontrol eden Hürmüz emirleri Şâhruh'a vergi vermeye devam etmişlerdir. (Arapov 2025: 78-79) Ayrıca Şâhruh döneminde Hürmüz melikleri kendilerini tehdit eden bir durumla karşılaştıkları zaman Timurlu birliklerinden yardım istemişlerdir. Örneğin 840/1436-37 yılında Şâhruh, himayesindeki birini korumak için Hâce Melik Simnânî, Çakmak Simnânî, Emîr Günaşîrîn komutasındaki bir askerî birliği Hürmüz'e göndermiştir. Yine aynı hükümdar döneminde Abdürrezzak Semerkandî ve ağabeyi Abdülvahab, 845/1441 yılında Hürmüz ve Hindistan'a elçi olarak tayin edilmişlerdir. (Manz 2007: 58-103) Abdürrezzak el-Semerkandî'yi taşıyan tüccar gemisi, Hürmüz ile Hindistan arasında gidip gelirken muson mevsimine yakalandığı için bir süre Maskat'ta kalmışlardır. (Rougeulle 2017: sy) Sonrasında Hürmüz'e ulaşan elçi, buranın dünyada eşi benzerinin olmadığını, yedi iklimden tüccarların ve her ülkeden yolcuların burada bulunduğunu, memurların gelenlere âdil bir şekilde davrandığını, altın-gümüş dışında her şeyden öşür alındığını ifade etmiştir. (Curzon 1892: 414, Aka 2000: 129) Hürmüz adası 886/1482 ya da 887/1483 kışında yüksek binaları, rüzgâr kulelerini, cami minarelerini yıkan ve hükümdarını kırk gün boyunca şehrin dışında kamp kurmaya zorlayan bir deprem felaketiyle de karşılaşmıştır. (Rougeulle 2017: sy) Şâhruh'un vefatı üzerine (851/1447) Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah, Timurlu şehzadeleri arasında çıkan saltanat mücadelelerinden yararlanıp Fars vilayetlerini idaresi altına almıştır. Sonrasında Akkoyunlular Fars'ı ele geçirdiği zaman, Hürmüz melikleri Uzun Hasan'a yıllık haraçlarını ödemeye devam etmişlerdir. (Sütûde 1346/1967:121-122)

4. Hürmüz Melikliğinde İktisadi Hayat

Fars Körfezi'nde ticarî açıdan denizcilik, uzun süre yabancı güçlerin etkisi altında kalmıştır. Ancak Hürmüz Melikliği ile birlikte ilk kez yerli bir İran gücü Fars Körfezi üzerinde denizciliğe hâkim olmuştur. (Amîrî 1390/2011: 144) Hürmüz adası coğrafi bakımdan hem Baharat ve İpek yolu gibi ticarî yollara yakın olması hem de Hint Okyanusu üzerinde olması nedeniyle stratejik bir öneme sahipti. (Rahimînejâd vd. 1392/2013:107, Khamiri ty: 60) Hint denizciler, Kîş, Hürmüz, Umman, Aden limanları aracılığıyla Fars Körfezine ve Umman Denizi'ne bağlanıyorlardı. Hindistan'la olan deniz ticareti esas olarak Hürmüz ve Kîş adaları üzerinden gerçekleşiyordu. Kîş ve Hürmüz melikleri ticarî rekabet, kârlı limanlara erişim gibi nedenlerle sürekli karşı karşıya geliyorlardı. (Çemenkâr ty: 71-74) Birbirlerinin gemilerini durdurarak, bölgesel ticaretin zarar görmesine sebep oluyorlardı. İlhanlılar döneminde Hürmüz ve Kîş adaları ticarî açıdan önemini korumaya devam etmişlerdir. (Barthold 1984: 144) VI/XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İlhanlılar, İtalyan tüccarlar başta olmak üzere Avrupalı tüccarların geçişine izin vermişlerdir. Bu tüccarlar Trabzon, Tebriz, Kaşan, Yezd, Kirmân üzerinden Kîş, Hürmüz adalarından geçip Hindistan ve Çin'in ötesine ulaşmışlardır. (Çemenkâr ty: 72) Bunun neticesinde Fars Körfezi, Arap Yarımadası, Levant ve Hindistan'ı birbirine bağlayan güney İran eyaleti ekonomik açıdan oldukça gelişmiştir. (Nicola 2017:154)

Hürmüz, IV/X. yüzyıla kadar camisi olan bir ticaret merkezi olarak görülmüştür. (Christensen 2016:134) VIII/XIV. ve IX/XV. yüzyıllarda ise Hürmüz, Sîrâf ve Kîş'in yerini alarak, deniz ticaretinin ana merkezlerinden biri haline gelmiştir. Hürmüz bölgesinde ticaretin gelişmesinde, meliklerin ticarî alanlara hâkim olmaları, deniz ticaretinden elde ettikleri gelirlere önem vermeleri ve bu yönde gerçekçi politikalar yürütmeleri etkili olmuştur. (Rahimînejâd vd. 1392/2013: 107, Khamiri ty: 60) Ayrıca Hürmüz melikleri, kara ve deniz yollarında güvenliği sağlayarak ve alternatif aktarma limanlarını ortadan kaldırarak önemli bir güç de elde etmişlerdir. (Floor ty: 471-476) Yürütülen bu politikalar neticesinde zengin Hint ve Arap sermayesi de adaya çekilmiştir. (Amîrî 1390/2011: 143) Bunun yanı sıra ada, Mısır, Suriye, Anadolu, Türkistan, Rusya, Çin, Bengal, Maldivler, Habeşistan, Zanzibar, Aden, Cidde ve Yemen'den gelen tüccarların uğradığı önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. (Floor ty: 471-476) Hürmüz yukarıda da ifade edildiği gibi farklı bölgelerden gelen tüccarlar sayesinde bir metropol haline gelmiştir. Hürmüz'deki gümrük görevlilerinin ve bürokratların iyi muamelesi, tüccarların buraya gelmesinde önemi bir etken olmuştur. (Khamiri ty: 59-60) Hürmüz bu dönemde özellikle Kirmânlı tüccarların toplandığı bir yer olarak kabul edilmiştir. Burada sadece tüccarların ikâmet edebileceği küçük yerleşimler inşa edilmiştir. (el-İstahrî 1340/1961: 142, İbn Havkal 2017: 276) Ancak tüccarların evleri dağınık halde olmuştur. (İbn Havkal 2017: 276) Evlerin dışında, su ihtiyacının yeraltı sularından temin edildiği çarşılar kurulmuştur. Bu çarşıdaki mekânlar özellikle fırınlanmış tuğlalardan istifade edilerek inşa

edilmiştir. (Guy Le Strange 1337/1958: 342, Târîh-i Îrân 1390/2011: 203) Çarşı içerisinde genellikle Hindistan'dan getirilen baharatlar, ballar, renkli kumaşlar, fildişi gibi emtialar satılmıştır. Hindistanlı tacirler bu ürünleri kadirgaları aracılığıyla Hüzmüz'e getirmişlerdir. (Marco Polo 2004: 96, İbn Battûta 2016: 264) Bu tüccarlarla yapılan ticarette başlıca ihracat ürünleri at, inci, kükürt, ipek, şap, bakır-gümüş paralar, tuz, kurutulmuş meyveler, buğday, arpa ve diğer benzeri gıda maddeleriydi. (Khamiri ty: 60, Curzon 1892: 414) Bunlar arasında özellikle at ticareti önem taşıyordu. Hüzmüz'den satın alınan atlar çoğunlukla İran ve Arap dünyasından getiriliyordu. (Ralph Roderich 2001: 36) İthal ürünleri arasında ise biber, karanfil, tarçın, zencefil, ilaç, pirinç, demir, değerli taşlar, fildişi, giyim ürünleri, ipek ve altın kumaşlar vardı. Doğu Afrika'da Hüzmüz ticaretinde önemli noktalardan biriydi. Buradan altın, fildişi, pirinç, odun ithal edilirdi. Bu ticaretin karşılığında da oraya kumaş, silah ve porselen gibi ürünler ihraç edilirdi. (Khamiri ty: 59-60, Curzon 1892: 414) Yine Orta Asya'da Hocend'e bağlı Kent Badem yerleşiminden Hüzmüz'e badem ihraç edilirdi. (Alan 2007:309) Clavijo da Hüzmüz'ün baharat, değerli taşlar ve inci ticaretindeki önemini vurgulamıştır. (Clavijo 2008: 165, Târîh-i Îrân 1390/2011: 203) Hüzmüz'den Cibâl'e inci taşıyan büyük kervanlar gönderilmiştir. (Christensen 2016:159) Yine Clavijo'ya göre Hüzmüz'den çıkartılan beyaz inciler Hristiyan ve Müslüman tüccarlar vasıtasıyla İspanya'ya götürülmüştür. Bu inciler ile üretilen yüzük, küpe gibi ziynet eşyalar Avrupa'nın çeşitli pazarlarında kendine yer bulmuştur. (Clavijo 2008: 165)

Hüzmüz ekonomisinin ikinci kısmını ise sanayi oluştuyordu. Sanayi teknolojisinde özellikle gemi inşası ön plandaydı. (Amîrî 1390/2011: 144) Hüzmüz ekonomisinin denizciliğe dayalı olmasından dolayı bölgede gemilerin inşa edilmesi doğaldı. Buradaki tersanelerde üretilenler muhtemelen sadece Fars Körfezi içerisinde seyahat edebilen gemilerdi. Çünkü büyük gemi inşa edilmesi için bölgede yeterli miktarda ağaç bulunmuyordu. (Sedâqatkiş 2017: sy) Ayrıca bu gemilerin inşasında çivi kullanılmıyor, bunun yerine tahtalar iplerle birbirine bağlanıyordu. (Marco Polo 2004 :97) Clavijo'ya göre eğer gemiler çivilerle, demirlerle bağlanacak olsaydı, bu deniz içerisinde bulunan mıknaş türü taşlar gemideki demirleri içeri çekebilirdi. Dolayısıyla bu da gemilerin parçalanmasına sebep olabilirdi. (Clavijo 2008: 165) Hüzmüz'de gemi onarım endüstrisi de gelişmişti. O dönemdeki denizcilik sorunlardan bir diğeri de gemilerin bakımı ve onarımıydı. Çünkü uzun süren yolculuklarda gemilerin önemli parçaları çürüyebiliyordu. Her gemide gerekli onarımları yapması için bir marangozun bulunması bir gelenektir. Ayrıca ticarî limanlarda, çeşitli parçaların onarılıp yenilenmesi için çalışan ustalar da vardı. Orta Doğu'nun en önemli ticaret merkezi olan Hüzmüz adası da bu kuraldan istisna değildi.

Tarım açısından bakıldığında ise eski Hüzmüz'ün ekonomisi tarıma dayanıyordu.²¹ Burada Minâb Nehri civarında çeşitli ürünler yetiştiriliyordu. (el-İstahrî 1340/1961: 38) Ancak

21 Minâb'ın ekonomisi tarıma dayansa da balıkçılık ve el sanatları da önemliydi. (Sedâqatkiş 2017: sy)

İlhanlılardan Timurlular Dönemine Kadar Hürmüz Melikliği (Siyasî ve İktisadî Hayat)

Hürmüz adası elverişli olmayan bir tuz bataklığıydı. (Hasan Fesâî-yi Şîrâzî 1378/1999: 1589) Dolayısıyla Hürmüz adası tatlı su açısından imkanları kısıtlıydı. Sulama faaliyetleri yeraltı kanallarından (kanat) ve sarnıçlardan sağlanabiliyordu. (Floor ty: 471-476, Barbaro 2014: 84) Adanın doğu yakasındaki Turan Bağ kuyularından çıkan su, öncelikle saray bahçelerini sulamak için kullanılırdı, ancak kuraklık zamanlarında halk da bu sudan yararlanırdı. Suyun ana kaynağı, özel bir törenle kapatılan sarnıçlarda depolanır ve su bir yıl boyunca kademeli olarak tüketilirdi. (Bâkırvasukî 1403: 148) Adada yetiştirilen ürünlerden önemli bir kısmı Hürmüz halkı tarafından tüketilse de bir kısmı Fars Körfezindeki bölgelere gönderilirdi. Adanın en önemli tarım ürünü hurmaydı. (el-İstahrî 1340/1961:38) Buranın en değerli gıdalarından biri olarak görüldüğü için halk arasında hükümdar yemeği olarak da ifade edilmiştir. (İbn Battûta 2016: 264) Bunun dışında mısır, darı, arpa, baklagiller (el-İstahrî 1340/1961:142), çivit fidanı, kimyon, şekerkamışı ziraatı yapılırdı. Yukarıda ifade edilen ürünlerden özellikle hurmada bolluk fazlaydı. Bunda sayısız hurma ağacının olması etkiliydi. (İbn Havkal 2017: 60, Guy Le Strange 1337/1958: 342, Floor ty: 471-476, Marco Polo 2004: 96) Hürmüz'ün etki alanındaki diğer bölgelerde de yetiştiricilik yapılırdı. (Khamiri ty: 57) Hâfız-ı Ebrû'ya göre şehrin 3x6 ferseng ölçülerinde bir hurma korusu vardı. Şehir ahalisi evlerini bu korular arasında inşa ettiğinden dolayı bir şehir merkezinden bahsetmek de zordu. (Hâfız-ı Ebrû 1375/1996: 330)

Honc-Dânyâl Minaresi, Mehlika Üstündağ arşivi, 2025

Hürmüz Adası, Mehlika Üstündağ arşivi, 2025

Sonuç

Hürmüz Melikliğinin kuruluş dönemi ve hükümdarları hakkında yeterli bir bulunmamaktadır. Hânedan üyeleri merkezlerini, Benderabbas'taki eski Hürmüz'den Cerûn adasına taşıyarak, kendi varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Hürmüz melikleri hem yaklaşmakta olan Çağatay Moğol tehlikesine karşı önlem almak hem de Fars Körfezi'ndeki ticareti ele geçirmek amacıyla böyle bir değişikliğe gitmişlerdir. Ada güçlü melikler tarafından idare edilse de siyasî açıdan İncûlular, Muzafferîler gibi İran hânedanlarının vasalları olarak hareket etmişlerdir. Onlar, İlhanlı hükümdarlarına ve ardından gelen hânedanlara haraç vererek, onlarla uzlaşmacı politikalar yürütmüşlerdir. Yine aynı şekilde İncûlular ve Muzafferîler arasında ortaya çıkan ihtilaflara, iktidar mücadelelerine de karışmayarak uzun süre siyasî varlıklarını sürdürmüşlerdir.

346

Hürmüz melikleri yukarıda ifade edildiği şekilde siyaseten dostluk politikası izleseler de ekonomik güç yarışlarında onlarla karşı karşıya da gelebilmişlerdir. Özellikle Hürmüz ticaretine hâkim olmak amacıyla Kış adasındaki Tîbî hânedanı ile uzun süreli mücadeleler yürütmüşlerdir. Hürmüz melikleri Fars Körfezi'nin ekonomik yapısı üzerindeki hakimiyeti Tîbî hânedanının yıkılmasından sonra gerçekleştirmişlerdir. Kış'te hâkimiyetin sağlanmasından sonra melikler Bahreyn, Fars, Katîf gibi yerleri de ele geçirmişlerdir. Körfezin büyük bir kesimine hâkim olduktan sonra ticareti geliştirmek ve bölgenin yabancı tüccarlar açısından çekiciliğini arttırmak için bazı politikalar yürütmüşlerdir. Bunlar arasında güvenliğin sağlanması, tüccarların uzun süre kalmasını sağlayacak yerleşimlerin yapılması sayılabilir. Yürütülen politikalar neticesinde Hint Okyanusu'ndan, Afrika'ya kadar pek çok denizci ve tüccar bölgeye gelip ticarî faaliyetlerde bulunmuştur. Bölge hükümdarları siyasî, kültürel faaliyetlerinden ziyade ticarî sahada gerçekleştirdikleri çalışmalarını ön plana çıkarmışlardır. Onlar sayesinde Hürmüz hem ticarete şöhret kazanmış hem de Asya ticaretinin önemli liman merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Kaynakça

Aka, İsmail.2000. *Timur ve Devleti*. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İlhanlılardan Timurlular Dönemine Kadar Hürmüz Melikliği (Siyasî ve İktisadi Hayat)

- Alan, Hayrunnisa. 2007. *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Âmirî, Abtin. 1390/2011. "Netayec siyâsî-i sükût-ı Hormuz". *Pejûheşnâme-i Ferhengî Hormuzgan*, 1(2): 142-161.
- Âmirî, Seyyid Rezzâk. 13999/2020. *Parseh Tarih-i Fars, Şehirha ve Rustaha-i An I*. Şiraz: İntişârât-ı Beynelmilelî-i Nevîd-i Şiraz.
- Arapov, A.V. 2025. *Amir Timur Personality, History, Legacy*. trc. Davron Akil. Taşkent: Davr Nashriyoti.
- Avaznejâd, Gulâmrezâ Rezâî. 1379/2000. *Târîh-i mulûk-ı Hormuz ez âğâz ta teşkil-i devlet-i Safevî (kısmet-i dovvom)*. *Reşd-i Âmûzeş-i Târîh*, 3: 41-47.
- Bâkırvasukî, Muhammed. 1403/2024. "Mulûk-u Hormuz: ez âğâz ta vurud-ı Portagaliha". *Halîc-i Fârs-ez kadîmterin dovrân-ı takunun*. Tahran: İntişârât-ı Koknûs. ss. 141-162.
- Barbaro, Josaphat. 2014. *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, trc. Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Barthold, W. 1984. *An Historical Geography of Iran*, trc. Svat Soucek. Princeton University Press.
- Câberî, Azam Rahîmî. 1398/2019. "Mirâs-ı ictimâî ve ferhengî tarîf mürşidiye der şehr-i Honc ve nevâhî-i cenûbî-i ân (Sede-hâ-yi heftom ve heştom-ı hicrî)". *Faslnâme-i İlmi ve Pejûheş-i Târîh*. XIV/54: 126-148.
- Ceylan, Fatma Ecem. 2016. "Müslüman Çinli Amiral Zheng He'nin Aile Tarihine Genel Bir Bakış". *Curr Res Soc Sci*. 2(2): 37-45.
- Christensen, Peter. 2016. *The Decline of Iranshahr Irrigation and Environment in the Middle East, 500 BC.-AD. 1500*. ing.trc. Steven Sampson. London- New York: I.B. Tauris & Co Ltd.
- Curzon, George N. 1892. *Persia and the Persian Question*, II. London and New York: Longmans, Green and Co.
- Çemenkâr, Muhammed Cafer. ty. "Ehemmiyet-i cezîre-yi Kış der bâzârgânî-i Halîc-i Fârs ve Deryâ-yı Ummân Asr-ı Moğol". *Faslnâme-i târîh-i revâbete-i hâricî*, 13(49): 59- 84.
- Daryae, Touraj. 2016. "The Sasanian 'Mare Nostrum: The Persian Gulf. *International Journal of the Society of Iranian Archaeologists*. II (3): 40-46.
- Dayı, Özkan. 2021. "Moğol Asrında Basra Körfezi (1220-1335)". *Tarih Okulu Dergisi*. LIII (14): 2370-2381.
- De Nicola, Bruno. 2017. *Women in Mongol Iran- The Khatuns 1206-1335*. UK: Edinburgh University Press.
- Ebû Bekir el-Kutbî el-Âharî. 1389/2010. *Târîh-i Şeyh Uveys*. edt. İrec Efşâr. Tebriz: İntişârât-ı Sutudeh.
- Ebû'l-Fidâ. 2017. *Takvîmü'l büldân*. trk.trc., Ramazan Şeşen. *Ebû'l-Fidâ Coğrafyası*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- el-Benâkitî. 1348/1969. *Târîh-i Benâkitî-ravzatü üli'l-elbâb fî tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb*. Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî.
- el-İstahrî. 1340/1961. *Mesâlik ve'l-memâlik*. Kuşş İrec Afşar, Tahran: Bungâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâp.
- Fasîhî Hâfî. 1339/1962. *Mücmel-i Fasîhî III*. tsh. Mahmûd Ferrûh, Meşhed: Kitâpfurûşî-i Bâstân.
- Fattahi, S. Mehdi. 1986. "Hürmüz Boğazının Tarihteki Rolü ve Günümüzdeki Önemi", Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü*, İstanbul.
- Ferdizâde, Faike, Şehsüvârî, Meysem, Novrûzî, Abbas, Mirî, Negîn. 1402/2023. "Mekânyâbî bendergâh-ı Hormuz kadîm berpâye-i şevahed-i bâstânşenâhtî ve metûn-ı târîhi". *Faslnâme-i ilmi mutaâlât-ı bâstânşenâsî-i pârs*. 25(7):141-163.

- Floor, Willem.ty. "Hormuz ii. Islamic Period", *Encyclopædia Iranica*, 12(5): 471-476.
- Gaffârî. ty. *Târîh-i Cihân 'ârâ*. Tahran: Kitâpfurûşî-i Hâfız.
- Hâfız-ı Ebrû. 1349/1970. *Zeyl-i Cami'üt-Tevârîh-i Reşîdî*. tsh. Hanbaba Beyani. Tahran: İntişârât-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî.
- Hâfız-ı Ebrû. 1375/1996. *Coğrafiyâ-yı Hâfız-ı Ebrû I- III*. thk. Muhammed Sadık Seccâdi. Tahran: Merkez-i Pejûheş-i Mirâs-ı Mektub.
- Hayrendîş, Abdulresûl. 1394/2015. *Farsiyan der beraber-i Moğolan*. Tahran: İntişârât-ı Âbâdbûm.
- Hôrmûcî, Mirzâ Ca'ferhân Hakâyik-nigâr. 1380/2001. *Nüzhetü'l-ahbâr: Târîh ve coğrafiyâ-yı Fârs*. tsh. Seyyid Ali Dâvud. Tahran: Kitâphâne, Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrayı İslâmî.
- Hûbnazar Hasan. 1380/2001. *Târîh-i Şîraz ez âğâz ta ibtidâ-yı saltanat-ı Kerim Hân-ı Zend*. tsh. Ca'fer Mueyyid Şîrâzî. Tahran: İntişârât-ı Sohân.
- İbn Arabşah. 2012. *Acâ'ibü'l-makdûr fî nevâ'ibi (ahbâri) Tîmûr*, trk.trc.Ahsen Batur, Acâ'ibü'l-makdûr (Bozkırdan Gelen Bela). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Battûta. 1997. *Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâ'ibi'l-emsâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr*, II, thk. Abdülhâdî et-Tâzî, Akademiyetü'l-Memleketü'l-Mağribiyye. a.mlf. 2016. trk.trc. A. Sait Aykut. *İbn Battûta Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, a.mlf. 1962. *The Travels of Ibn Battuta 1325– 1354-II*. edt. H.A.R. Gibb. The Hakluyt Society.
- İbn Havkal. 2017. *Kitâbu sûretü'l arz*, trk.trc., Ramazan Şeşen, X. *Asırda İslâm Coğrafiyası*.İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Khamiri, Ahmad Bazmandegan.ty. "Hormuz and the integrity of the Pars Sea Area", *Journal of Historical Sciences Studies*. 15(1): 45-70.
- Lamb Harold. 2009. Emir Timur. trk.trc. A.Göke Bozkurt. İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- Le Strange, Guy. 1337/1958. *Coğrafiyâ-yı târîh-i serzeminha-yı hilâfet şarkî*. frs.trc., Muhammed İrfân, Tahran: İntişârât-ı Bungâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâp.
- Limbert John. 2004. "Inju Dynasty". *Encyclopædia Iranica*. 13(2):143-147.
- Limbert John. 2004. *Shiraz in the Age of Hafez-The Glory of a Medieval Persian City*. Seattle-London: University of Washington Press.
- Mansurâbâd, Emîr Hüseyin Rezâyî. 1394/2015. *Fârs negîn-i İrânzemin dânişnâme-i coğrafiyâ-yı ferhengî ve gerdeşgerî*. Şîraz: İntişârât-ı Taht-ı Cemşîd.
- Manz, Beatrice Forbes. 2007. *Power, Politics and Religion in Timurid Iran*. New York: Cambridge University Press.
- Marco Polo. 2004. *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı*. trc. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkgelen. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- McDonald, Lucile. 1975. *The Arab Marco Polo: Ibn Battuta*. Nashville, New York: Thomas Nelson Inc.
- Mirzâ Hasan Fesâi-yi Şîrâzî. 1378/1999. *Fârsnâme-i nâsirî II*. tsh. Mansûr Rastegâr Fesâi. Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Mirzâkasımî, Muhammed Sadık. 1387/2008. *Ketîbeha-i Yademanî Fars-Benâhâ-i garn-ı heftom ta dehom hicrî*. Tahran: İntişârât-ı Ferhengîstân-ı Honer.

İlhanlılardan Timurlular Dönemine Kadar Hürmüz Melikliği (Siyasî ve İktisadi Hayat)

- Mu'ineddîn Natanzî 1336/1957. *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'inî (İskender Anonimi)*. tsh. Jean Aubin. Tahran: Çephâne-i Haydarî, a.mlf. 2023. *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'inî (İskender Anonimi)*.trc. Ahmet Özturhan, Ahmet Korkmaz, Fatih Bostancı. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând. 1373/1994. *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* IV-V. tsh.Abbas Zeryâb, Tahran: İntişârât-i İlmî.
- Özen, Firdevs. 2022. *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ralph, Kauz, Roderich, Ptak. 2001. "Hormuz in Yuan and Ming sources", *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient*. 88.
- Resûlî, Ali. 1398/2019. "Bazşenâsî-i bender-i Hurşif ve ehemmiyet-i an der asr-ı atâbekân ve İlhanân". *Pejûheşhâ-yı Îrânşenâsî*. 9(1): 81-98.
- Rezaie, Mehran. 2021. "Bureaucrats performance in the political and economic Affairs of Hormuz King". *Biannual Research Journal of Iran Local Histories*. 9(1): 115-134.
- Rezmârâ, Sertib. 1342/1963. "Cezire-i Halîc-i Fârs". *Halîc-i Fârs I*. Çaphâne-i Sâzmân Semîi ve Bâsrî-i Honerhâ-yı Zîbâ-yı Keşver. 51-83.
- Rougeulle, Axelle. 2017. "Medieval Qalhât, historical vs archaeological data". *International Journal of Archaeology and Social Sciences in the Arabian Peninsula*. 9: sy.
- Ruy Gonzales de Clavijo. 2008. *Timur'un Hayatı-Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*. trc. Zeynep Ertan. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Sâdıkâtî Muhammed. 1391/2012. "Ummân ve Bahreyn der kalemru Hormuz". *Pejûheşhâ-yı Ferhengî-i Hormuzgan*. 2(3): 92-103.
- Sâdıkâtî, Muhammed. 1391/2012. "Tayin-i hudud-ı Mugistan, hastgâh mulûk-ı Hormuz". *Pejûheşhâ-yı Târîhî*. 4(3): 87-90.
- Sâdıkî, Yunus, Ebû Necmi Muhammed. 1395/2016. "Bazhûne-i vakıfnâme-i bâkiye-yi Şeyh Danyal der Honc-i Fars". *Faslname-i Vakf, Mirâs-ı Câvîdân*. 95-96: 151-168.
- Sâdıkî, Yunus, Halifa, Müctebâ. 1400/2021. "Tahvilat-ı tarikat-ı Danyaliyye der germsirat-ı Fars ez karn-ı heftom ta dehom hicrî kamerî", *Tarih-i İran*, 14(2): 201-221.
- Sâfârî, Muhendis Ahmed. 1399/2020. *Laft-ı goncine-i penhân-ı Halîc-i Fârs (tarih, ferheng ve cezzabehâ-yı gerdersgerî bender-i târîh-i Laft*. Kerec: İntişârât-ı Peydâr.
- Sahibkiran Emîr Timur. 2010. *Tüzükât-ı Timur*. hz.Kutlukhan Şakirov, Adnan Aslan. *Timur'un Günlüğü*. İstanbul:İnsan Yayınları.
- Şedâqatkiş, Jamşid. 2017. "Minâb". *Encyclopædia Iranica*. 27: sy.
- Sütûde, Hüseyin Kuli. 1346/1967. *Târîh-i Âl-i Muzaffer I-II*. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran.
- Şebânkâreî. 2021. *Mecma'u'l-ensâb (Hânedanlar Tarihi)*. trc. Fahri Unan, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şîrâzî, Rûhullah, Delfrûz, Behrûz Berceste. 1393/2014. "Rekabet-i mulûk-ı Hormuz ve Kîş der sevâhil-i cenûbî-i İran (Halîc-i Fârs ve Deryâ-yı Makran) der zemine-i evvel garn-ı heştom hicrî kamerî ba tekiye-yi ber seng-i neveşte şahuket". *Faslnâme-i tehassus-ı mutâlâât Halîc-i Fârs*. 1(4): 50-53.
- Taqi Mostafa, Sayyed Mohammad. 1978. *The Land of Pârs (The Historical Monuments and the Archaeological Sites of the Province of Fârs)*, Great Britain: Picton Publishing.

- Târih-i Îrân, dovre-i Timuryân-* Pejuheş ez Dânişgâh-ı Cambridge. 1390/2011. trc. Yakup Âjand. Tahran: İntişârât-ı Dâba.
- The Travels of Pedro Teixeira- with his Kings of Hormuz.* 1902. ing.trc. William F. Sinclair. London: The Hakluyt Society.
- Uluşık, Rıdvan. 2025. “İncûlu–Muzafferî Rekabetinde Diplomasi ve Arabuluculuk Girişimleri”. *Tarihin Nabzı-Farklı Dönemlerden Akademik Kesitler*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Vassukî, Muhammed Bâkır. 1380/2001. “Şehnâme-i Tûrânşâhî”. *Kitâb-ı Mâh-ı Tarih ve Coğrafya*. 50:18-26.
- Whitehouse, David. 2009. *Siraf History, Topography and Environment*. The British Institute of Persian Studies. Oxford: Oxbows Books.
- Zâimî, Gulâmrezâ, Şeyhnûrî, Muhammed Emîr, Arimî, Mehrî İdrîsî, Hamîrî, Ahmed Bazmendegân. 1402/2023. “Zûhr ve afûl hükümrânî Muluk-ı Hormoz der Halîc-i Fârsî”. *Pejûheşhâ-yı Târih-i Îrân ve İslâm*. 17(1): 203-224.

